

91677R

NEW ZEALAND QUALIFICATIONS AUTHORITY
MANA TOHU MĀTAURANGA O AOTEAROA

QUALIFY FOR THE FUTURE WORLD
KIA NOHO TAKATŪ KI TŌ ĀMUA AO!

Level 2 Lea Faka-Tonga 2021

91677 Demonstrate understanding of a variety of written and/or visual Lea Faka-Tonga text(s) on familiar matters

Credits: Five

RESOURCE BOOKLET

Refer to this booklet to answer the questions for Lea Faka-Tonga 91677.

Check that this booklet has pages 2–6 in the correct order and that none of these pages is blank.

YOU MAY KEEP THIS BOOKLET AT THE END OF THE EXAMINATION.

TEXT A: *Kau misinale 'i Tonga (Missionaries in Tonga)***Ko e talanoa ki he kau faifekau Lonitoni na'a nau folau ki Tonga he 1797'**

Na'e manakoa 'aupito 'a e lau 'o e tohi noa 'a Kapiteni Kuki' 'i Pilitānia', pea na'e lahi 'a e tokanga ki he'ene fakaongoongolelei' 'a e ni'ihī 'o e tukui fonua 'i he 'Ōseni Pasifiki' 'o hangē ko Tahiti mo Tonga'. Pea ko ia na'e fakapapau'i ai 'e he Kautaha Fakalotu'i 'a Lonitoni' (ngāue ki muli) ke kamata ngāue 'i Tahiti mo Tonga 'i he 1797'. Ko e kau Lonitoni 'e toko 10 na'e omi ki Tongatapu', na'e 'ikai ko e kau faifekau fakanofu kinautolu, ka ko e kau Malanga kotoa pē, pea nau pōto'i 'i he ngaahi ngāue fakatufunga' foki, he na'e sio pehē 'a e fakakaukau 'a e Kautaha Lonitoni' ke manako 'a e kakai Tonga' ki he ngaahi pōto'i ngāue', pea toki fakapapau'i ai 'a 'enau fie tafoki ki he lotu'.

Na'e 'ikai tu'umālie 'a e feinga ngāue ko eni', he na'a mo e taimi na'e kei lepa ai 'a e vaka', pea te'eki tū'uta 'a e kau faifekau', na'e tētē takatakai 'a e folau pōpao', pea mahino 'a e lamalama ha faingamālie ke 'ohofi 'a e vaka'. Ka na'e tala'ofa ange ki he kau faifekau' ha nau kekekele, pea' ke malu'i kinautolu 'e Mumui mo Tuku'aho. Na'a nau fua nofo fakataha pē 'i Hihifo, ka na'a nau fakakaukau 'oku lelei ange ke nau nofo mavahevahe 'i Mu'a, Vaini, Ha'ateiho mo Hihifo.

Na'e lahi ange 'a e tokanga 'a e kakai Tonga' ki he ngaahi me'a ngāue 'a e kau misinale' 'o 'ikai ko 'enau kosipeli'. Na'a nau feinga ke kaiha'asi ha kongā 'o 'enau ngaahi me'a ngāue', 'i he taimi tatau, na'a nau kole mo e ngaahi me'a kehe. Na'e 'ikai ke faingofua 'a e ngāue 'a e kau misinale' koe'uhī' he na'e fakafaingata'a'ia'i ia 'e he kau kauvaka 'o e vaka'. Na'e tala 'e he kau kauvaka' ki he kakai Tonga' ko e 'uhinga 'o e omi e kau misinale' ke nau feinga'i ke hoko 'a Tonga ko e kolonia 'o Pilitānia. Na'a nau toe tala foki ke nau tokanga he ko e ngaahi hiva mo e lotu 'oku feinga ki ai 'a e kau misinale', ko 'enau founa ia ke tāmāte'i ai kinautolu ka nau pule'i 'a e fonua'.

Ko e me'a faka'ulia ko e tuingofua 'a e kakai' ki ha loi pehē. Na'e 'ikai lava 'o fai 'a e lotu' 'i he lea faka-Tonga' pea koe'uhī' ko e ta'emahino ki he kakai Tonga' 'a e lea faka-Pilitānia', na'e 'ikai ului ha fo'i toko taha ia ki he lotu'. Ko e ngaahi maveuveu 'o e taimi ko ia' hangē ko e ngaahi tau fakamatakali, fakalotofonua, na'e a'u ki hono tumutumu' 'i he tau fakafonua' 'i he vaha'a 'o Ha'apai, Vava'u pea mo Tongatapu foki, 'o ne uesia lahi ai 'a e ngāue 'a e kau faifekau'.

TEXT B: *Ko hotau 'ōseni' (Our ocean)***Ko e ma'u'anga mo'ui 'o Tonga mei ngātai**

*Mālō he 'omi ha fonua
 Fe'unga mo e kakai'
 Ma'ungofua he me'a kotoa
 Ke inu pē mo kai
 Ko e kekekele mahu ē
 Pea' ka hala ia
 'E lau 'e hai homau koloa
 'E ma'u mei tahi' na.*

'Oku 'ikai toe loi 'a e lau 'a e toko taha fa'u himi ko eni' fekau'aki mo Tonga'. 'Oku lahi 'aupito e ngaahi ma'u'anga mo'ui 'a e kakai Tonga' mei' he fonua 'o tatau pē 'a 'uta mo tahi. Ko tahi (ngātai) 'oku ma'u mei ai e fingota' mo e ika', kae 'uma'ā e limu' mo e ngaahi alā me'a pehē 'a ia 'oku lava ke ma'u me'atokoni mei ai 'a e kakai', tuku kehe 'a hono ngaahi koloa kehe' 'oku lava ke fakapa'anga'i, hangē ko e toa tahi', ngaahi nge'esi fingota' mo e fanga ki'i maka kehekehe pē.

Ko e 'uno'i ika kehekehe', nifo'i tofua'a mo e ngaahi koloa pehee' 'oku ma'u mo'ui e kakai' mei hono fakatau atu 'o e ngaahi koloa' ni 'o ma'u mai 'enau pa'anga. Ko e ngaahi koloa leva ko eni' 'oku ma'u ia mei ngātai 'i he founa pē ko hono fāngota'i. 'Oku fāngota'i kehekehe pē 'a e fa'ahinga fingota pe ika 'o fakatatau ki hono nofo'anga. Ko e ngaahi ika moana' leva hangē ko e valu', hakulaa', 'anga', 'atu' mo e ngaahi ika pehee' 'oku ui hono fāngota'i kinautolu' ko e fāngota loloto. Kau ai mo e ngaahi fu'u feke lalahi, ko e fingota ko ē ko e tokanoa (fa'ahinga 'o e vāsua') mo e ngaahi fingota pehee' 'oku nau nofo 'i he loloto'.

'Oku toki fāngota'i mai leva 'a e ngaahi koloa' ni 'o ma'u kiki mei ai e fāмили', fakatau atu 'o ma'u mai ai e pa'anga, pea 'ikai ngata ai, ka 'oku kau foki 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he fakapangai 'o ha kātōanga faka'e'i'eiki.

Ko ia, 'oku 'ikai pē ofiofia 'osi e ngaahi koloa ia mei tahi', 'a ē 'oku ma'u mo'ui mei ai e Tonga', pea 'oku feinga pē e ngaahi Potungāue 'a e Pule'anga', hangē ko e Savea' mo e Fonua', mo e Potungāue Toutai' ke fakatolonga e ma'u'anga mo'ui' ni 'aki hono uki e kakai' ke fakapotopoto'i pē hono tāmata'i 'o e ngaahi me'a mo'ui 'o ngātai' mo hono have'i honau nofo'anga'. 'ikai ngata ai ka 'oku fakamanatu ki he kakai' ke ta'ofi 'a e laku veve ki tahi', he 'e uesia ai e mo'ui 'a e ngaahi me'a mo'ui 'o 'ōseni', 'o hangē ko e milemila pelesitiki'. 'Oku 'i ai foki mo e faka'amu ki he kakai' ke nau fāngota'i pē 'a e ika lalahi' pea mo e fingota' kae tuku 'a e fingota mo e ika iiki' ke nau tupu mo fakautuutu. 'Oku 'ikai ko ia pē ka 'oku fie ma'u ke ta'ofi hono tā 'o e 'akau 'i tahi' he 'oku tokoni ia ki he fakafanau 'a e ika' 'o hangē ko e tongo'. Kae kehe, ko e falala mo e lotu 'a e kakai Tonga' 'oku 'ia Sātai honau ngaahi matavai', he ko ia 'oku' ne ngaahi 'a e me'a mo'ui 'i tahi mo 'uta ke mo'ui mei ai 'a e kakai'.

TEXT C: Pō talanoa (Conversation)

Ko Mā mo Mī ko e fa'ē mo 'ene tama 'oku' na nofo 'i Nu'u Sila. Ko 'ena fepōtalanoa'aki ki he anga 'o 'enau nofo fāmili'.

Mā and her daughter Mī are Tongans living in New Zealand. Here they discuss their family traditions.

Mā, kuo faka'au ke u fo'i au he lahi e ngaahi fakataputapui he anga 'etau nofo fakafāmili'.

Mī, he 'ikai ke lava 'e ha taha 'o to'o e ngaahi fakataputapui' he ko hotau tala' ia, kuo pau ke ke faka'apa'apa ki ho'o tamai', pea ko e ni'ihi pē eni 'o e ngaahi faka'apa'apa te ke tauhi', tapu ke ke kai 'ene toenga kai', pe ala ki hono 'ulu' pe ngāue'aki ha me'a 'oku lave ki hono sino'.

Hoi, pēhē ange mai ko e 'osi' pē ena, ka kuo pau ke mau ta'ovala pātetele, kosi homau 'ulu' pea mau tapu he ta'u 'e taha 'o ka mālōlō 'a teti pe ko hamau mehekitanga. Mā, fēfē leva e tapu ia ki he fanga tuofāfine' mo e tuonga'ane'?

Mī, ko e anga 'etau nofo' 'oku fahu 'a e toufefine' 'i he fānau 'a e tuonga'ane'. 'Oku 'uhinga eni kuo pau ke teuteu 'e he fānau 'a e tuonga'ane' ha me'a'ofa ma'a e tuofefine' pe mehekitanga' 'i ha 'aho 'o hanau fai'aho, mali pe putu. 'I he taimi tatau, 'oku 'i ai mo e fatongia 'o e tuofefine' ki he fānau 'a hono tuonga'ane' pea 'oku fai kotoa eni makatu'unga 'i he 'ofa mo e fetauhi'aki.

Mā, ko e hā e tapu he vā 'o e tuonga'ane' mo e tuofefine'?

Mī, ko e tapu ia 'oku mamalu ange fau, he 'oku tapu ke fale taha 'a e tuonga'ane' mo e tuofefine' pe te na nofo fakataha 'i ha ha'oha'onga telia na'a lea kovi ha taha ka na fanongo lōua ki ai. 'Oku tāpuha foki ke ala pe tā 'a e tuonga'ane' ki he tuofefine' pe ko 'ene fānau'.

'Io ko e toki mahino eni kiate au ta ko 'etau tauhi vaa' mo e fefaka'apa'apa'aki' 'oku mahu'inga ia he nofo 'a e Tonga' kae tautautefito ki hotau ngaahi fāмили'.

Mī, 'oku ou fiefia lahi he talanoa lelei kuo' ta fai he 'aho ni', he ko e fa'ahinga 'ulungaanga ko eni' 'oku' ne tala ai hotau Tonga' pea ko e me'a ia 'oku tau makehe ai mei' ha toe matakali koe'uhi' ko hotau ngaahi 'ulungaanga faka-Tonga ko ia'.

Acknowledgements

Material from the following sources has been adapted for use in this assessment:

Text A

Ministry of Education, Tonga. (1996). *Tala 'o Tonga*

Text B

Ministry of Education, Tonga. (1995). *Tala 'o Tonga*

https://www.freepik.com/free-vector/hand-drawn-world-oceans-day-concept_8487102.htm

Text C

https://www.freepik.com/free-vector/father-mother-with-daughter_4966143.htm

